

AZ EGYES SZÓFAJOK JELLEMZÉSE

I. MONDATSZÓK

Ezek a szavak nem jelölnek fogalmakat, funkciójuk az, hogy a beszélő pillanatnyi lelki tartalmát juttassák kifejezésre. A szövegben valamennyien önállóan alkotnak egy-egy tagolatlan mondategységet, amelyet helyesírásunk vagy a beszélő szándékára utaló mondatvégi írásjel alkalmazásával jelez, vagy vesszővel választja el őket az – összetettnek tekintett – mondat többi tagjától. Az utóbbi esetben lehet, hogy a beszélő csupán nyomatékosan megismétli, vagy egy újabb mondatszót társít hozzá, pl.: **Ó, ó!** 'ez igazán sajnálatos, együttérzésem, de talán nem olyan nagy a baj'; **Ó, jaj, csak nem?!** 'ez (a hír?) valóban kellemetlen'. Összekapcsolhatjuk azonban egy-egy fogalmilag tagolt mondat is, mintegy magyarázatként: **Ó, de jó is volna! Nos, mi a baj?** Alaki tulajdonságaik szerint abszolút és általában szabad tövek, egyesek kivételképpen, olykor analógiásan is vesznek fel például a partnerek többes számára utaló toldalékokat (*Nesze! –Neszték, Szevasz! – Szevasztok! Helló! – Helósztok!*). Szóösszetétellel, elemszilárdulással, elvonással olykor más szófajból is keletkeznek (*Sebaj! Tényleg?, Sajna*), ismétlődve vagy más mondatszókkal egybeforrva nehéz volna eldönteni, hogy egységes morféma vagy összetétel (*Nana. Ajaj... Ejha!*). Meglehetősen sok az ikerítéssel alakult forma (pl. *csi-hi-puhi, kip-kop, locs-pocs, ejnye-bejnye, ihaj-csuhaj* stb.) Képzőkkel új lexémák keletkeznek belőlük: legtöbbször hangutánzó igévé válva színesítik a stílust: *jajong, pfújol, nógat, csitít, hajrázik, pisszeg, loccsan, feljajdul* stb. Ha más szófajú tő előtagjaként alkotnak szóösszetételt, elvesztik mondatszói jellemvonásaikat, pl. *jajszó*.

Két nagy csoportjukat különböztetjük meg: az indulatszókat és a felelőszókat.

Az indulatszók

Indulatszavaink olyan nyelvi reakciók a világból érkező ingerekre, amelyek a beszélő kommunikációs szándékai szerint különböző funkciójú mondatfajtákat valósítanak meg.

a) A csoport névadó tagjai **indulatainkat, érzelmeinket fejezik ki**, fájdalomunkban, örömünkben, meglepetésünkben, csalódottságunkban, bosszúságunkban, vágyakozásunk közben **felkiáltunk**: *Juj! Jé! Naa! Hűű! Pfúj! Ccc... Á! Ej! Ó!* stb. – Legtöbbjükre a spontán, primér hangzás jellemző, vagyis hangadó szerveink legtermészetesebb működése révén keletkeznek: a szűkebb vagy tágabb nyíláson-résen kiáramló levegőnek legfeljebb egy zár felpattanásáig van akadály. Azt is megállapíthatjuk, hogy írásbeli tükrözésüket a nyelv betűkészlete korlátozza ugyan, de az élő beszédben

a hanglejtésüknek, hangsúlyozásuknak, időtartamuknak a változtatásával megsokszorozódnak, és a legváltozatosabb jelentéseket veszik fel: egyeseket csak „felkiáltó”, másokat „óhajtó” mondatokként is értelmezhetünk. Arra is van példa, hogy a nyelvünk fonémaállományában különben nem használatos módon képezzük egyiket-másikat: például a helytelenítő „cicceget” nem az affrikáta kifelé áramoltatott sziszegésével, hanem a beszívott levegő csettintő hatásával idézzük elő.

b) Ha **befolyásolni akarjuk** általuk a **hallgatóságot**: figyelemfelkeltésre, buzdításul szolgálnak, együttműködésre vagy épp csendre, türelemre stb. intenek a **felszólító mondat** értékű mondatok: *Hahó! Hajrá! Rajta! Nesztek! Csitt! Csüccs!* Újabbak keletkezését is tetten érhetjük, ezek általában szócsonkítással vagy a csonkított tövel való képzéssel alakulnak: *Figyi! Nyugi-nyugi... Lécci!!!*

Közéjük tartoznak a kapcsolat kezdeményezését vagy lezárását jelző **köszönési formák** legtöbbször eredeti jelentésükben elhomályosodott, csonkított vagy épp jövevényként megjelent alakjai is: *Szervusz! Szia! Viszlát! Alászolgája! Csókolom! Pá-pá! Csao! Helló!*

Meglehetősen népes csoportot alkotnak az ugyancsak a beszélő akaratának kifejezésére szolgáló, a „partner” magatartását befolyásolni kívánó **állathívogató és terelő szók** is: *Píí-pi-pi-pi! Sicc!* stb.

c) Az egyszerű kijelentő mondatoknak megfelelő **közlő szándékkal** adunk számot az észlelt vagy észlelhető történekekről, jelenségekről, **utánnézéssel ábrázolva** a rájuk jellemző **hanghatásokat**: *Bumm. Piff-puff. Placcs. Züm-züm. Vau-vau. Tik-tak. Bimm-bamm. Nénó-nénó...*

d) **Kérdő mondat**nak megfelelő jelentéssel bírhat az emelkedő-eső hanglejtéssel adott *Hm?*, amellyel érdeklődésünket mutathatjuk ki a partner mondandója iránt.

29. Gyakorlat

- a) Próbálgassátok, milyen kiejtésbeli változtatásokkal lehet új értelmezést adni egy-egy indulatszónak: egyik mondja, a másik megfejt.
- b) Értelmezd egy-egy magyarzó tagmondat hozzácsatolásával a következő indulatszavakat! Többféle megoldás is lehetséges?

Hej, _____

Jaj, _____

Hű, _____

Piha, _____

Brrr, _____

- c) Beszéljétek meg, mennyiben tartoznak a köszönések a befolyásolási szándékkal alkalmazott mondatszók közé! Írj ide 5 általad ismert köszönést, és hogy melyiket mikor, kivel szemben használod?

- d) Gyűjts minél több állathívogató és terelő szót! Magyarázd el, melyik milyen állat viselkedésének irányítására szolgál!
- e) Olvasmányaidból gyűjts hangutánzó mondatszókat! Versenyezzetek, ki talál többet!

Felelőszók

Amikor a beszédpartnerünktől érkező kérdésre, szóbeli (esetleg viselkedésbeli) információra reagálunk, gyakran csak kurta, egyszavas mondatokban nyilatkozunk meg. Ez lehet szómondat: például **az eldöntendő kérdés** állítmányának állító hanglejtésű megisméltése, de ez utóbbi helyett is többnyire csak úgynevezett **felelő szót használunk**, amellyel az **egyértésünket, helyeslésünket fejezzük ki: Igen**, vagy épp **tagadunk: Nem**, illetve **tiltunk, tiltakozunk: Ne!** Sajátos képzésmóddal, csukott szájjal, csak orron át áramoltatott levegővel is tudtára adhatjuk partnerünknek egyértésünket vagy akár fejcsóválással is kísért helytelenítésünket: *Ühüm. M-m.*

Nyelvünk különleges sajátossága, hogy udvariasságból gyakran tagadó formában teszünk fel kérdéseket, ezzel mintegy felkínálva a partner számára, hogy el is utasíthassa a burkolt kérést, ajánlatot, véleményt. Ezekre értelmezhetetlen egy egyszerű *Igen* válasz. Pozitív feleletet a megelőző negatív tartalommal ellentétes **De!** ad, amelyet már követhet az *igen* is. A tagadó válaszhoz a kérdésben megfogalmazott tagadás megerősítésre van szükség. Példák: – *Nem tetszik leülni?* **Nem**, *(köszönöm, a következőnél leszállok.);* ill. – *Nem láttátok a szemüvegem?* – **De**, *(igen), az éjjeliszekevényen van.)* – *Hát nincs igazam?* – **Nincs!** vagy ha mégis: *Hát nincs igazam?* – **Dehogyan nincs!** esetleg: **De, persze, hogy igazad van, (azonban...).**

Mivel azonban sem a kommunikációs helyzet, sem a magunk véleménye általában nem ilyen egyszerű, szükség van árnyaltabb kifejező eszközökre még a legrövidebb megnyilatkozásoknál is. Ki is alakult ezek széles skálája a teljes tanácsalanságtól

(*Hááát... 'nem is tudom, mit lehetne erre mondani...'*) a bizonytalanság fokozatain át (*Aligha. Talán. Valószínűleg.*) a lelkes egyetértésig (*Naná! Persze! Természetesen! Nyilván!*) vagy a felháborodott elutasításig (*Ugyan! Á! Dehogy! Hooogyisne!*).

A kiegészítendő kérdésekre egyetlen szóval adott válaszok nem „mondatszók”, csak hiányosan szerkesztett szómondatok, hiszen a *Mit csinálsz?* kérdésre általában egy ige, a többi kérdésre pedig mindig a kérdőszó mondatrészi funkciójával azonos szerepű mondatelem, tehát szintaktikailag viszonyított névszó, névmás vagy határozószó a helyes felelet, amely a kérdés alapján egészül ki a beszédpartnerek tudatában a teljes mondat hiányzó elemeivel. A mondatszóértékű felelőszók csoportjába csak azok az egyszavas feleletek tartoznak, amelyekre **nem lehet rákérdezni egyik mondatrész kérdéseivel sem**, mert nem illeszthetők be egyetlen szerkesztett mondatba sem szerves mondatrészként. Viszont számos más szófajcsoport tagja átértékelődhet tagolatlan mondatként működő felelőszóvá, vagy válhat kettős, esetleg hármas szófajúvá az aktuális felhasználás szerint. A felelőszók gyarapodásának főbb forrásai (vö. a szófai rendszert bemutató táblázatban az ide mutató nyilak szerint is):

indulatszóból: *Naná! Á!*

határozószóból vagy ragos névszóból: *Alig. Valóban. Valószínűleg. Természetesen.*

diskurzusjelölő partikulából: *Nem. Talán. Csak! Még! Hát!*

Kötőszóból: *De! És? Vagyis?*

Igekötőből: {– *Megmondtad neki?*} – *Meg.*

Jövevény: *Persze!* <lat. *per se intelligitur* ’**magától** értetődik’; *Ja.* <ném. *Ja* ’igen’.

Kombinációk: *Dehogyisnem! Csakis. Alighanem. Ugye-ugye?!*

30. Gyakorlat

- a) Beszéljétek meg, milyen testbeszédre, viselkedésre reagálnátok valamilyen felelőszóval!
- b) Milyen kötőszókat szoktunk használni mondatszóként, és mit jelentenek olyankor?
- c) A szóelemek szétválasztásával, jelentésmagyarázatokkal és rákérdezésekkel bizonyítsátok be, hogy a *valóban*, *természetesen* határozószó/ragos névszó már nem mondatrészerértékű (=határozó), hanem mondatértékű! Gyűjtsetek még hasonlókat a füzetetekbe!
- d) Vitassátok meg: a magányosan álló igekötő még hiányos mondat, vagy már felelőszó-e?